

ANDRUS SAARESTE

Sõna kilu algupärast ja sisetunnus i-st

avec un résumé: Sur l'origine du mot kilu et sur les radicaux en i

Tartu
1940

Eesti Rahvusraamatukogu: Ar 940/Saareste

Trükise digitaalkoopia ehk e-raamatu tellimine (eBooks on Demand (EOD)) –miljonid raamatud vaid hiireklõpsu kaugusel rohkem kui kümnes Euroopa riigis!

Täname Teid, et valisite EOD!

Euroopa raamatukogudes säilitatakse miljoneid 15.–20. sajandi raamatuid. Kõik need raamatud on nüüd kättesaadavad e-raamatuna — vaid hiireklõpsu kaugusel 24 tundi ööpäevas, 7 päeva nädalas. Tehke otsing mõne EOD võrgustikuga liitunud raamatukogu elektronkataloogis ja tellige raamatust digitaalkoopia ehk e-raamat kogu maailmast. Soovitud raamat digiteeritakse ja tehakse Teile kättesaadavaks digitaalkoopiana ehk e-raamatuna.

Miks e-raamat?

- Saate kasutada standardtarkvara digitaalkoopia lugemiseks arvutiekraanil, suurendada pilti või navigeerida läbi terve raamatu.
- Saate välja trükkida üksikuid lehekülgi või kogu raamatu.
- Saate kasutada üksikterminite täistekstotsingut nii ühe faili kui failikomplekti (isikliku e-raamatukogu) piires.
- Saate kopeerida pilte ja tekstiosi teistesse rakendustesse, näiteks tekstiõõtlusprogrammisse.

Tingimused

EOD teenust kasutades nõustute Te tingimustega, mille on kehtestanud raamatut omav raamatukogu. EOD võimaldab juurdepääsu digiteeritud dokumentidele rangelt isiklikel, mittekommertseesmärkidel. Kui soovite digitaalkoopiat muuks otstarbeks, palun võtke ühendust raamatukoguga.

- Tingimused inglise keeles: <http://books2ebooks.eu/odm/html/nle/en/agb.html>
- Tingimused saksa keeles: <http://books2ebooks.eu/odm/html/nle/et/agb.html>

Rohkem e-raamatuid

Seda teenust pakub juba tosin raamatukogu enam kui kümnes Euroopa riigis.

Lisainfo aadressil: <http://books2ebooks.eu>

AKADEEMILISE EMAKEELE SELTSI TOIMETISED XLVI
PUBLICATIONS DE LA SOCIÉTÉ UNIVERSITAIRE POUR
LA LANGUE MATERNELLE XLVI

E $\frac{4-R}{69}$

A. SAARESTE

SÕNA *KILU* ALGUPÄRAST JA
SISETUNNUS I-ST

TARTU 1940

AKADEEMILISE EMAKEELE SELTSI TOIMETISED XLVI
PUBLICATIONS DE LA SOCIÉTÉ UNIVERSITAIRE POUR
LA LANGUE MATERNELLE XLVI

E $\frac{4-R}{69}$

A. SAARESTE

SÕNA *KILU* ALGUPÄRAST JA SISETUNNUS *I*-ST

AVEC UN RÉSUMÉ:
SUR L'ORIGINE DU MOT *KILU* ET SUR LES RADICAUX EN *I*

TARTU 1940
AKADEEMILISE EMAKEELE SELTSI KIRJASTUS

494.545
✓

SE 6644

ENSV
Riiklik Avalik
Raamatukogu

Ar 940
/ Saareste

E 10943

E. K.-ü. „Postimehe“ trükk, Tartus 1940.

Sõna *kilu* algupärast ja sisetunnus *i*-st*.

Eesti keeles ja teistes lmsm. keeltes on teatavasti rohkesti konstateeritud laensõnu naaberrahvastelt, hoopis vähem on aga leitud meiepoolseid keelelisi mõjustusi võõrkeeltes. Neist viimastest äratab tähelepanu üks sõna, mis laenatud nähtavasti eesti keelest peaaegu kõigi meie naabrite keeltesse ja mis teatud määral tuttav ka kaugemal Euroopas. Selleks rännuhimuliseks ja kuulsaks sõnaks on ühe väikese kala, *Clupea sprattus* L. nimetus *kilu*. See esineb kõigepealt balti-saksa keeles Eestis ja Lätis kujul *Killo*, sinna tunginud juba XVIII s-l¹, kuigi Hupel'i *Idiotikon der deutschen Sprache in Lief- und Ehistland* (a. 1795) seda veel ei tunne. Samuti juba XVIII s. lõpul esineb seda sõna ka saksa kirjakeeles². Eestist põlvnevad ka läti *kilis*, *kilka*, *kilates* 'kiluräimed'³ ja vene *килька* 'väike silgu tõugu kala, Tallinna ümbruses püütav, *Clupea latulus*', *килью* 'väike siig, kala' (viimane esineb vn. olonetsi murdes, kuhu ta laenatud vist soomest, vt. Dal' Tolk. Slov.)⁴, missugune laensõna ühes Eesti vastava kalatootega on üle kogu Vene riigi laialt tarvitusel. Nähtavasti vene keele kaudu on sõna rännanud ka poola kirjakeelde ja Varssavi ühiskeelde (*kilka* 'Clupea sprattus') ja ukraina ning serbia keelde. Meie keelest on see sõna imbunud ka jidiši kirjakeelde: *kilə* 'kilu', pl. *kiləs*, dim. *kilkə*, pl. *kilkə's* (P. Ariste andmeil).

* Peajointes esitatud Õpetatud Eesti Seltsi koosolekul 1939. a. detsembris.

1 Vt. V. Kiparsky *Fremdes im Baltendeutsch* (1936) 43.

2 V. Kiparsky *tsit. t.* 43.

3 Vt. V. Thomsen BFB 261. — Sõna puudub Endzelin-Mühlenbach'i sõnaraamatus.

4 Vt. J. Kalima *Die ostseefinnischen lehnwörter im russischen* (1919) 117.

Läänemeresoome keelte piirkonnas ei esine see sõna mitte ainult eestis, vaid ka soomes kujul *kilo* 'väikekala, kalakudu'⁵, ka 'sprott', *salakan*, *särjen kilo*, liitsõnas *kilo-haili* 'kilu, Clupea sprattus' ja diminutiivina *kilonen* 'väike siig'⁶ (soomest laenatud ka lapisse kujul *gilot*, *gilok*) ja vadjas (vdj. Jõepära *kilo-ailli* ~ *kilo-haili* 'kilu'). Ta puudub aga liivis ja teistes sõsarkeeltes.

Kuigi sõna *kilu* on praegu üldeestiline (muidugi peamiseks esinemisalaks mereranna kihelkonnad), ei tunne eesti vanem kirjakeel seda nähtavasti kauemat aega, sõna puudub Mülleril, Stahlil, Gösel, Hornungil, 1739. a. piiblitõlkes, samuti Hupeli sõnaraamatu mõlemas (1780. a. ja 1818. a.) trükis. Esmakordselt näib seda sõna tarvitavat oma ajakirjas alles O. W. Masing (Marahva Näddala-Leht 1825 11): „Nendaks on ka luggu kulloräimega“. Järgnevalt noteerib seda E. Ahrens oma grammatikas (1843), lk. 117: „*kilo räime* der kleine Strömling“. Sõnaraamatuist registreerib seda esmakordselt Wiedemann (1869): *kilu*, *g. kilu*, *kilu-silk*, *k. räime* 'kleine Strömlingsart (Clupea sprattus L., Meletta vulgaris Val.)', sellest dim. *kilukene*, korrates seda ka sõnaraamatu teises trükis. Tähelepandav ometi, et saksa-keelsed trükkteosed tsiteerivad seda eesti sõna juba tunduvalt varemini, millest võiks järeldada sõna *kilu* esinemist juba XVIII s. esimesel poolel või keskel mingis eestikeelses trükises. Nii märgib J. L. Fischer Versuch einer Naturgeschichte von Livland 1778 (1. tr.) 124 (nr. 228): „Külloströmling, estn. Küllelofifud“⁷.

Kilu-sõna algupära kohta on esitatud järgmisi seletus-

⁵ Selles tähenduses see sõna soomes esinevat Suursaarel, Viiburi, Koivisto, Turu ja Pori ümbruses, Längelmäel, Sääksmäel ja Kivennapal; vt. Irén N. Sebestyén Az uráli nyelvek régi halnevei (1935) 75.

⁶ Vt. E. Lönnrot Suom.-Ruots. Sanakirja; ka Lisävihko, sub voce *kilo*.

⁷ Sellele on allakirjutanu tähelepanu lahkesti juhtinud prof. H. Riikojä. — V. Kiparsky, tsit. k., nimetab esimeseks saksa-keelseks allikaks, kus leidub sõna *Killo*, Fr. S. Bock'i Versuch einer wirtschaftlichen Naturgeschichte von dem Königreich Ost- und Westpreussen (Königsberg 1782—1785).

katseid: E. Ahrens oma grammatikas lausub: „*kilu-räime* der kleine Strömling, vom F. *kilo* Herbstzeit, in welcher er gefangen wird“, arvestades nähtavasti Renvall'i sõnaraamatus (1826) Kajaani murdest tsiteeritud teadet *kilo* 'tempus autumnale quo folia arborum decidunt, G. Laubfallszeit', *kilon aika* it.“, Lönnrot'il *kilo* 'lõffall' (lehelang). Kuigi sügis tuleb pärispüügi ajaks arvesse enam kilude kui räimede ja muude kalade puhul, teeb selle seletuse tõenäotuks sõna *kilo* 'sügis' puudumine Lõuna-Soomes ja haruldane esinemine vist üksnes Põhja-Soomes⁸. Ralf Saxén FUF XII (1912) 113 kaldub seda sõna soomes rinnastama sm. sõnadega *kilo* 'läige, refleks' ja *kila, kilu* 'kiim(alus)', *kiluta* 'jooksus olla, kiimelda', missugust sõnaperet on Karsten tuletanud alggerm. tüvest **zēlu-*, *ziliō-* (vrd. sks. *geil*). Selle etümoloogia pooldajad peaksid aga kõigepealt tõestama, et *kilu* muude kalade seast silma paistaks oma soomuse erandliku kiiskavuse, läikega (mis aga zooloogide arvates tõele ei vasta) või jälle, et see kalake oleks erakordselt kiimal, mille otsustamiseks puudub aga kaluritel ja loodusteadlastel küll vist võime. J. Mägiste *o₁-*, *e₁-*dem. 22, on küsimärgi all tuletanud meie sõna algkujust **kil^(s)-o₁*, selgitamata ligemalt, mis tähendusliku tüvega oleks meil siin tegemist. Õige hiljuti veel on *kilu* ühendamist sm. *kilo* 'läik, helk' sõnaga võimalikuks pidanud Irén N. Sebestyén, tsit. t. lk. 75, tähendades, et „*Kilu* nime kandjad väikekalad on sädelevat, läikivat värvi“.

Ülalesitatud väga küsitavaid seletamiskatseid silmas pidades sõandaks allakirjutanu diskussiooni alla pakkuda järgmise etümoloogia võimaluse:

e. *kilu*, sm. *kilo* < **kiloi* < **kaloi*, s. o. *kala* + dim. sufiks (*o*)*i*, nõnda siis 'kalake, väike kala', vrd. eriti sm. praegust tähendust 'väikekala, kalakudu'. *Kilu* ongi teatavasti söödavate, toitlusele tähtsate merekalade seast kõige väiksem või üks kõige väiksemaid, seega kalapüügi tähtsuse

⁸ Seda *kilo* ~ *kelo* sõna Põhja-Soomes on peetud laenuks lapi keelest (< Ip. *čalo-*), vt. Fr. Ä i m ä JSFOu. XXV 17, 57.

seisukohast on väiksus⁹ sellele kalale nimelt eriomane joon, mis võiski põhjuseks olla selle nimetuse andmiseks.

Selles seletuskatses aga nõuaks erilisemat põhjendust tüve esimese silbi *a* muutumine *i*-ks.

Keeleteadlaste peres praegusel ajal ollakse teatavasti ühel meelel, et kõnehäälikuil võib olla sümboolseid väärtusi, et keeles on olemas häälikusümboolikat. O. Jespersen oma teoses „Language“ on pühendanud terve XX peatüki sellele nähtusele, viit liiki häälikusümboolikat eraldades: 1. häälejäljendused ehk kõlamaalingud e. onomatopöad (eestis näit. *kilin, kahin, müra, pauk, matsud, kõha*; vahest ka kõla omaduste nimetusi, nagu vahekord *hele — tume*), 2. hääletekitajate nimetused (eestis näit. *kägu, ronk, kaaren, peoleo, ööbik, meigas*, võib-olla ka *karhu > karu, uss, -i*), 3. liikumise kujustused (eestis näit. *laputama, rap-sama, kutistama — kõditama, liblikas, lible*), 4. meeleolusõnad (eestis näit. *mossis, mühkam, jõmmis, molu*, uuenoduslik sõna *nördima* oma tegelikus tähenduses 'norgu vajuma, julgust kaotama' pro 'põlastama') ja 5. suuruse ja kauguse nimetused. Kõnesoleva sõna puhul huvitab meid eriti viimane liik häälikusümboolseid sõnu. Nimetatud teoses, samuti oma artiklis „Symbolic value of the vowel *i*“¹⁰, näitab O. Jespersen, kuidas hääliku *i* varal erisugustes keeltes, olgu sõnade tüves või sufiksites, väljendatakse sagedasti väiksust, vähesust, lühidust, peensust, nõrkust, tähtsusetust, feminiinsust, lühiaegsust või kiirust. Ta mainib, et mitte asjatult pole Swift nimetanud kääbuste maad *Lilliput*'iks ja hiiglaste maad *Brobdingnag*'iks ja prantsuse keemikud loonud terminite *sulfaat* ja *nitraat* (*sulfate, nitrate*) kõrvale uued nimetused *sulfiit* ja *nitriit*, et märkida keemilise toimingu nõrgemat astet. Nimelt *i*-häälik oma väikese suuavause tõttu assotsieerub kõnelejail väiksuse mõistega, häälikud *u, o, a* aga vastupidi suurusega. See avaldub ilmekalt näit. Meinhof'i tähele-

⁹ Rahva algelisemat käsitust selle sõna suhtes valgustaks järgm. juhtum: kui kord õhtulauas minu 5-aastane poeg küsis kala ja temale pakuti laual olevat kilu, siis ta põlglikult tähendas: „See pole ju kellegi kala, see on niisugune pisikene kilu!“

panekuis Aafrika keeltest, kus kõrgete toonidega väljendatakse väikest, madalatega aga suurt.

Ka G. v. der Gabelentz teoses „Die Sprachwissenschaft“ 1901 (2. tr.) 223 on märkinud, et „Batta keeles on kolm, ilmselt suguluses olevat sõna 'roomama' tähenduses: *džarar* üldiselt, *džirir* väikestest olevustest, *džurur* suurtest või kardetud elajatest tarvitatud. Ka siin näib vokaali kõrgus ja sügavus tähenduslik olevat kujutletava eseme suurusele, kuna harilikult malai keel orgaanilist vokaalidevaheldust ei tunne“. Äsja on seda nähtust ja üldse häälikute kujustavaid võimeid esile tõstnud Ameerika algelanikkude keelte puhul ka C. H. de Goeje artiklis „Laut und Sinn in Karibischen Sprachen“¹¹, näidates, et kaliñalased Guyanas eelistavad *i*-häälikut väikese, õhukese või lühiaegse mõiste väljendamiseks (lk. 338). Páris hiljuti on ka Czesław Kudzinowski¹² rõhutanud soome keele puhul, et kõrgevokaalsed sõnad tähendavad alati asjade ja tegevuste väiksema, peenema omaduse määra-astet, või t. s. nõrgemat, õrnemat liikumist või väikest asja, tagavokaalsed sõnad aga suuremat, jämedamat. — Meile lähedaste keelte alal on seda nähtust ms. puudutanud J. Mägi¹³ artiklis „Kuvailevasta kielestä“¹³, mainides diminutiivsõnu nagu sm. *pikku*, e. *pisuke*, *tilluke*, vps. *piñ*, sm. *tippa*, e. *tiba*, *tsipake*, *tilk* jt., kujustavaid paralleelsõnu nagu sm. *mullin mallin*, *himp'hamppua* (vrd. e. *impamp* 'veidrik, naljamees, vigur!'), e. *vinta-vänta*, *pilla-palla* jne. ja vahekordi nagu sm. *hitto* ~ sm. *murd. hotto*, sm. *kiverä* ~ *kovera*, sm. *litteä* ~ *lattea*, sm. *litkiä-latkia*, sm. *liikata* ~ e. *luugata*¹⁴, sm. *nuoskea* ~ e. *niiske*,

¹⁰ Ilmunud ajakirjas „Philologica“ I 1922, täiendustega O. J. J. E. P. E. S. E. N. i artiklite kogus „Linguistica. Selected papers in english, french and german“ (Copenhagen 1933) 283—303.

¹¹ Mélanges de linguistique et de philologie offerts à Jacq. van Ginneken (Paris 1937) 335—339.

¹² A finn magánhangzó-hangrend (Budapest 1939) 19, 48.

¹³ Valo VII (Porvoo 1928) 1470—1471.

¹⁴ E. *luukama* puhul on siiski võimalik ka *loikka* > *lökka* > *lukka*; vrd. *hoŋgas* > *oŋgás* > *ügás* (: *ükkad*).

e. *ahne* ~ e. *ihne*, eL *kikas* ~ eP *kukk*, sm. *ikkuna* ~ *akkuna*. Muidugi, toonitab O. Jespersen¹⁵, ei avalda *i* mitte alati või igalpool väiksust (võib olla ka vastupidist, näit. ingl. *big* 'suur' ja *small* 'väike', lä. *dižs* 'suur' ja *mazs* 'väike'); *i* puhul on olemas assotsiatsioon hääliku ja tähenduse vahel, olgugi et *i* vastavais sõnades ei tarvitse olla mitte alati algupärane, vaid sõnad, milles *i* esineb või *i* on mõnest muust vokaalist kujunenud, pääsevad keeles väiksuse mõistet hõlpsamini väljendama, nad pääsevad võitluses muude sünonüümidega võidule¹⁶.

Kasutades O. Jespersen'i poolt esitatud rikkalikust¹⁷ ainestikust osa ja juurde lisades omi tähelepanekuid, saaksime isegi samadest keeltest vähesuse ja suuruse, kitsuse ja laiuse, peenuse ja paksuse, seega siis kvantitatiivsete vastandmõistete häälikusümboolse väljenduse kohta järgneva pildi:

	VÄIKE	SUUR
kreeka:	<i>mikrós</i>	<i>makrós</i>
ladina:	<i>minimus, minor, micidus</i>	<i>magnus, maximus, grandis</i>
albaania:	<i>picër</i>	<i>i madh</i>
itaalia:	<i>piccolo, piccolo</i>	<i>grande</i>
hispaania:	<i>chico</i>	<i>grande</i>
prantsuse:	<i>petit, chetif, mignon</i>	<i>grand, gros</i>
inglise:	<i>little, tiny, wee, slim; bit, 'tükike, raasuke, väike münt'; pitch 'täpp, punkt', tip 'tipp, väike and'</i>	<i>large, tall, hug, grand [kuid big!]</i>
hollandi:	<i>min</i>	<i>groot</i>
rootsi:	<i>liten, litet, lilla</i>	<i>stor</i>
saksa:	<i>minder, winzig</i>	<i>gross</i>
mustlase ¹⁸ :	<i>tikno, tikni</i>	<i>bâro, bâri</i>
eesti:	<i>pisike, pisut, pisi-, til- luke; pihu ~ kihu, pire, tiba, tibu, piisk, ribu 'peenike vihm', tipp, -u, tikk, -u (< rts. sticka), kidu 'peenike lumi'</i>	<i>suur; patakas, pank, pu- rakas, lahmakas jne.</i>
soome:	<i>pikku</i>	<i>suuri</i>
ungari:	<i>kis, kicsiny; csibe 'tibu'</i>	<i>nagy</i>

¹⁵ Linguistica 285.

¹⁶ Vrd. Linguistica 285.

¹⁷ Linguistica 286—300. — Sedasama küsimust on puudutanud ka J. Mägiste tsit. teos. 210.

¹⁸ Eesti mustlaskeel, dr. Ariste suuliste teadete järgi.

	VÄIKE	SUUR
lapi 19:	<i>peHccin^N, si-ëmą</i>	<i>öä-wla^H</i>
polüneesia 20:	<i>titi, sisi, iviki, küi, liliki, siisii, liki, jii</i>	<i>mae, sore, fa, lahi, lasi</i>
melaneesia (Tongoa) 20:	<i>kiki, riki</i>	<i>lapalapa, nggauwata</i>
malai (Timor) 20:	<i>isa</i>	<i>lapai</i>
	KITSAS, PEEN	LAI, PAKS
ladina:	<i>strictus, exiguus</i>	<i>latus, largus, amplus; crassus</i>
prantsuse:	<i>exigu, exile, mince, ét-riqué, fin; fine, subtil</i>	<i>large, ample, vaste, spacieux; gras, massif</i>
inglise:	<i>strict, thin, slim</i>	<i>broad, wide [loe: uaid], fat</i>
mustlase: eesti:	<i>kitsas [kuid ahtake!], riba, lipsjas, kiud, (piit-sa) piuk</i>	<i>fardo, fardi, grūbo lai, avar, lahe, paks, lõuna-eesti pad'a = põh-ja-eesti padi, matsakas, rammus, maokas</i>
ungari:	—	<i>tág 'lai'</i>

See nn. „kvantitatiivne mõtlemine“ (B. de Courtenay²¹) ehk õigemini kvantitatiivne suhtumine avaldub ka morfoloogias, nimelt väiksust märkivais vormitunnustes, diminiutivsufiksites, näit. eesti ja lmsm. (*o*)*i*, (*e*)*i* (*ema: emm, -e < *em[m]ei, koda: kodu < *kotoi, puna: punu < *punoi* jne. ²²), kreeka *-io-*, it. *-ino, -iglio*, hisp. *-ico, -illo*, ingl. *-y* (*baby, Dicky*), *-kin, -ling*, ung. *-i* (*bárány* 'lammas': *bari* 'väike lammas', *madár* 'lind': *madirka* 'väike linnuke', *csibe* 'kanapoeg': *csibi, csibikem* 'kanapojuke, tibuke'). Paljudes (ms. eriti Aafrika) keeltes *i*-sufiks märgib naissugu, näit. romaani keeltes *-itta, -ina*, sks. *-in*, kr. *-issa* jne. ²³

Tähelepanu väärib, et *i* esinemine tüves, mille algu-pärasres tähenduses täiesti puudub vähesuse mõiste, võib

¹⁹ Vt. E. Lagercrantz Lappischer Wortschatz (1939) nr. 4320 b, 4537, 4613.

²⁰ Vt. Anthropos XIV—XV 91 (s. v. *great, small*), W. Churchill The Polynesian Wanderings (Washington 1911) 229. Need andmed on lahkesti muretsenud prof. U. Masing.

²¹ Vt. Prace Filologiczne XIV (1929) 210.

²² Vt. ligemalt J. Mägiste *õi-, ei-*deminutiivid läänemere-soome keelis.

²³ Vt. O. Jespersen Linguistica 294—299.

kaasa mõjuda, et sõna hiljem omandab diminiitvise tähenduse. Nii näit. sõna *miniatuur* tähendas algselt pilti, mis maaltitud miniumiga, s. o. punase värviga, nüüd aga kõigis keeltes väikeseformaadilist pilti, lühikest proosateost²⁴.

Tüve esimese silbi avara suuavausega kujundatud tagavokaali (või ka madala esivokaali) teisendamist diminiitvust märkiva *i* abil leiame eesti keeles ka muudel juhtudel. Kõigepealt tulevad siin arvesse säärased liikumist, liigutamist, kõlamist või helkimist tähendavad paralleelsed verbid nagu *liputama* — *laputama*, *siputama* — *saputama*, *sikutama* — *sakutama*, *kriipima* — *kraapima*, *ripsima* — *rapsima*, *nippima* — *näppima*, *kilksuma* — *kolksuma*, *vilkuma* — *välkuma*, *nirisema* — *nõrisema*, *sihisema* — *sahisema* jne., kus eelmised, *i*-lised variandid näivad tähendavat liikumist, kõla jne. väheldaselt, vähemas ulatuses ja ka kiiremalt, järgnevad aga laiemalt, tugevamalt, suuremas ulatuses ja ka aeglasemalt. Vrd. ka ung. *zireg* — *zörög* 'plirisema — plärisema', *dirmeg* — *dörmög* 'pirisema — porisema', *izég-mozög* 'edasi-tagasi liikuma'²⁵. Järgnevalt kuuluvad siia ka vastavad substantiivsed teisendid nagu *lipid* — *lapid*, *kriips* — *kraaps*, *kilks* — *kolks*, *kila* — *kola*, *vilge* — *välge*, *nire* 'väike vedelikuvool' — *nöre* 'suurem vool, voolus', *rimps* — *rämps* (Hel), ei *kippu* ega *kõppu*, *nipped-näpped* jne., samuti partiklid²⁶ nagu *kilpa-kalpa*, *kipa-kapa*, *kiiga-kaaga*, *liga-loga*, *lipi-lapi*, *pilla-palla*, *silga-solga*, *sirr-sorr*, *tikk-takk*, *tipa-tapa*, *virpi-värpi*, *vinta-vänta* jt.

Et see *i*-ga teisendatud diminiitvne tüvi ei esine eesti keeles mitte ainuüksi, tohiksid kinnitada järgmised enama või vähema tõenäosusega ühendusse seatavad paralleelkujudid:

1. a) *kidur*, *-a* 'nõrk, haiglane', *kidu*, g. *kidu* ~ *keo*, *kide*, g. *kide* 'haiglane olek', *kiduma* 'haiglema, põdema' ~ sm. *kitua* 'kiduda, kidur olla, põdeda' ~ TrmTammispea *ķēdur*,

²⁴ Vt. O. Jespersen *Linguistica* 301.

²⁵ Nendele on allakirjutanu tähelepanu lahkesti juhtinud dr. J. F a z e k a s.

²⁶ Teisest seisukohast käsitleb sääraseid sõnu M. Grammont *Traité de phonétique* (1933) 379.

-a (~ *kidür*) 'haiglane, poolhaige, kidur'. — b) ~ ?? *kadal*, -a 'nõrk, lõtv, kehv': *kadalad silmad* 'pilusilmad, kissisilmad (samaaegu vähese nägemisvõimega)', *k. odrad* 'vilets, halvasti kasvanud oder', *kadal maa* 'maapind, mis kardab nii märga kui pöuda', *selle lapsega on kadal* (vrd. Wied.), kirde-eesti (VJg, VNg, Lüg, Jõh, Vai; hv. Jõe, Kuu) sõna, vististi laen soomest, esineb praegu harilikult ütluses *katalat silmat, katala silmidega (silminga, silmiega)*²⁷ ~ sm. *katala* 'vilets, armetu, alatu'.

2. a) eL *kikas*; *kikkaš, kikkaš* 'kukk, coq' ~ lv. *kiķ, pl. kiķkiđ, kiķkiđ* id. — b) ~ eP *kukk, -e* 'coq' ~ eL *kukas* (Wied.) ~ sm. *kukko*, aun., vps. *kukoi, vdj. kukķe*.

Kogu sõna on muidugi kuke häälitsusest tuletatud, nagu paljudes muudeski keeltes. Esialgselt (hilises algsoomes juba vähemalt murdeis, millest võrsusid eL ja lv.) siis vist *kikkaš, kiķ* 'väike kukk, noor kukk', mida aga hakati peagi tarvitama üldse kuke kohta, nagu sagedasti praegugi kutsutakse kiitvalt, heatahtlikult vanematki hobust varsaks, täiskasvanut lammast talleks, restoranides vanematki seapraadi põrsapraeks, kana — kanapojaks. Mõlema teisendi leviku jm. kohta vt. LV I 86, *i* ja *u* vahekorra kohta vt. J. M ä g i s t e o j -, e j -dem. 22.

3. a) *kikk, -u (kiķ, g. kiķki)* 'õhuke ja kitsas leivakild, viilak, piki tervet leivapinna ulatust, kuid ainult²⁸ ülemisest või alumisest küljest, ühes ülemise või alumise koorukesega lõigatud'. Sõna esineb eL-s (näit. Pst, Hls, Rõn, Kam, Võn, Ote, Kan, Urv, Räp) ja kohati Põhja-Ta-l (MMg, Kod). — b) ~ *kakk, -u* 'leib, leivapäts, kook' ~ sm. *kakkara* 'kakk, päts; mullapahkar'.

4. a) *kile, g. kile*, '(naha või liha) kiud': *kilet ajama, kilet maha ajama* 'nahka nulgima, nahal lihapoolset külge

²⁷ Piibli uumaiski tõlkeredaktsioonides esinev „Leal olid maddalad silmad“ (1. Moos. 29, 17) võiks põhjeneda mingil vanemal soomepärasel või kirde-eesti murdelisel tõlkel, mille esialgne „kadalad silmad“ kui mõistmatum väljend on asendatud sõnadega „(Leal ollid) maddalad silmad“ (nõnda juba piibli 1739. a. trükis).

²⁸ RõnSoontaga teatel tähendab ka üldse leiva äärest (ka külgeosast) lõigatud servakest, palakest.

lihakiududest vabastama', *mao-kile* 'diafragma' (vrd. Wied. Wb.).— b) ~? *kale*, g. *kale* 'silma kae' (Wied. Wb.). Sõna esi-
neb Lõuna-Läänemaal, Põhja-Pärnumaal, Kesk-Viljandimaal,
kohati Järvas. ~?? *kalu* 'kae' (Khn) ~ *kõlu* (*kelü*) 'kae'
(PärSurju, Hää, Saa, Hls) ~ sm. *kalvo* 'kile, kelme'. Väga
tõenäone siiski, et e. *kale* ja e. *kalu* (<*kalvo*) on algu-
päralt kaks eri tüve ja sõna *kale* on *kae* (<*kaihe*?) ja
kalu kontaminatsioon, sest ta esinebki osalt mõlema leviku-
alade vahemail.

5. a) *kilu* 'Clupea sprattus'. — b) ~ *kala* 'piscis'
(vt. lk. 5).

6. a) *kipp*, -u (Sa, Muh, Han, Var) 'väike kapp, kibu
(kuni 1½ liitriline)' ~ *kipp*, -i; *kiḗ*, g. *kiḗpi* (eL) 'vähem
või suurem (2—4, kohati ka 1—5 liitr.) kapp' (selle kõrval
eL idaosades sõna *kapp* üldse puudub, esineb aga *käsik*,
käšk, kohati 'kapp', kohati 'kibu') ~ sm. *kippa* ~ *kippo*
'(kaevu) ämber, pang, kapp, lüpsikibu'. — b) ~?? *kapp*, -a
(eP; eL -s ainult läänes) 'suurem (1½—3½ liitr.) puust,
kõrvaga nõu vedeliku tõstmiseks' ~ sm. *kappa* 'kapp (¼
külimittu)' ~ aun. *kappu* 'veekapp'.

Mõlemat sõna on, tõsi-küll, seni hoitud lahus ja peetud
eri algupäraga vanemaiks germaani laenudeks: *kipp* < germ.
skip 'nõu, laev'²⁹ ja *kapp* < germ. **skapa*-, **skappa*- 'nõu,
anum'³⁰. Kui need etümoloogiad tõesti õigeaks osutuvad,
siis vähemalt eesti murdeis kohati kujunenud tähenduslik
vahekord *kapp* 'suur kapp' ja *kipp* 'väike kapp, (joogi)
kibu' on tekkinud tüvevokaalide *a* ja *i* häälikusümboolsest
suhtest. Mõlema sõna kohta vt. ka LV I 248—250. *Kipp*
ja *kibu* vahekorra kohta teisest seisukohast vt. ÕES Toim.
XXX 619.

7. a) *kirts*, -u, -i 'väike korts': *nina on kirtsus*; *otsa-
esist kirtsutama*. — b) ~ *korts*, -u 'volt': *riie on kortsus*,
näo kortsud, *riie on kortsu läinud*; *riiet kortsutama*. —
Mõlemad on kujustava iseloomuga sõnad.

8. a) *kiikuma*, *kikkuma*, eL *kiisma*, *kiisme*, *kiiskuma*,
kiiskma 'välja katkuma, välja kiskuma, rohima' (vrd. Wied.

²⁹ Vt. Setälä Bibl. Verz. 41.

³⁰ Vt. Y. H. Toivonen JSFOu. XXXIV, 2 17—18.

Wb.) ~ sm. *kitkeä* id. (ka krj., aun., ld., vps., vdj., lv.) ~ lp. *gäsket* 'kitkuma, noppima' ~ mrd. *kotškoms* 'rohima' (vrd. mrd. *kotškams* 'noppima, koguma; valima')³¹. — b) *kačkuma, kakkuma, kakma; kačkema; kački, kakki, kačti*, eL *kačski, kačtik* 'puruku' ~ sm. *katkoa, katketa* (ka aun., vps., vdj., lv.) ~ ? mrd. *kotškams* 'noppima, koguma; valima' ~ tšr. *kəške-dəm, kuške-da-m* 'katki käristama, lahti rebima' ~ votj. *kvatškan* 'katki käristama'³².

Mõlemat sõna on seni, ms. Y. H. Toivonen'i poolt, hoitud lahus, kuid nähtavasti ainult lmsm. keeltes esineva tüvevokaali (*i* ja *a*) erinevuse tõttu. Kaugemais sugukeeltes juba puudub 1. silbi vokalismis vahe. Võimalik, et *i*-line diminutiivne teisend (*kitsk-*, *kitk-* 'midagi väikest katkuma, vähesel määral katkuma, kiirelt katkuma') on tekkinud alles lmsm. keeltes.

9. a) *lidu* 'allasurutud, mahavajutatud olek': *läks lidus mööda; aed on lidus; kõrvad lidus; juuksed, suled on lidus, pane vihud lidusse; puud lidusse laduma* (vrd. Wied. Wb.), PärUM *littu maha pañdud* 'viltu m. p. (näit. aia teivastest)', *littu vaçəəB* 'vajub kokku', JõhKün mõist. *teñis terva ja rattas rasva, litü linü ja pinü puid*, ... (lõpposa kõnelejal ununud; vast.: muistne tõrvahari pea harjamiseks) ~ ? *liduma* (Sa) 'jooksma' (< ? vn.³³). — b) ~ ? *ladu* 'laotud virn'; *laduma* 'virna paigutama, kihtidena panema', sm. *latoa* id. ~ *laduma* 'jooksma'. Sõna *laduma* peab Y. H. Toivonen JSFOu. XXXIV, 2 20 germani laenuks.

10. a) *limpama* 'lonkama' (Wied. järgi teise jala lühemuse tõttu), *limp,-a* 'lonkamine', *limp-jalg* 'lonkur' (eL idamurrete sõna); *limbak-rätsep* (RõnSoont.). Plv murrakus *limppañma* näib tähendavat vähem intensiivset lonkamist kui selle sünonüüm *likkantañma*. — b) ~ *lompama* (eL läänemurrakute — Pst, Trv, Krk, ka idas Plv, kohati — Tor — ka eP sõna) ~ *lumpama* (Hi) 'lonkama', *lomper*,

³¹ Vt. Y. H. Toivonen FUgr. Inl. Affr. 124.

³² Vt. Y. H. Toivonen FUgr. Inl. Affr. 122—123.

³³ *liduma* < vn. *naemy-* kohta vt. J. Mägiste EK II (1923) 34—35.

lombak 'lonkur'. — Sõna on laadilt muidugi kujustav. Mõlema teisendi (*limpa-* ja *lompa-*) esinemisest samas murdes on praegu teateid ainult Plv-st. Algselt vist esines samas idioomis vahekord *limpama* 'pisut, kergesti lonkama': *lompama* 'tugevasti, raskesti lonkama'.

Vrd. ka UrvVaabina *liḡkkama* (~ *limppama*) ~ eP *loḡkama*.

11. a) *lipp, -i* (eL) 'õhuke lauake, liistak, vankrikartsa otspulk, vankrikartsa sõlg', ka paralleelsõna sõnale *lapp* (vrd. Wied. Wb.), NõoL *liḡpi* 'aia roikad', *liḡpistaid* = *laitaid*, RāpV *liḡ* (pl. *liḡpi*?) *tsuzaitas läbi* 'hui pistetakse läbi (põrandariide kudumisel)', MMg *aijā liḡpiḡkud* 'püstaia kitsad püstlauakesed, lipid', SaaRa *kellā liḡ, -i* 'pendel', Plv *liḡpeline aid* 'püstpulkadest aed', Han, Vig, Hää, Hel, San, Vön, Rāp *soā liḡpits* 'soasulane, soakukk (õhuke pilpake, millega lõngu soa piide vahelt läbi tõmmatakse)', RõnSoont. *soā liḡme* 'soa piid', *aijā liḡme* 'kuusevarvad, mis aia rõhtpuude vahele põimitakse'. Küsitav, kas siia kuulub vdj. *lipittsa* 'lootsiku kappel, viskar'. — b) ~? *lapik* 'lame, labidakujuuline, tasaste külgedega'; *lapiti* 'lameda küljega, rõhtsalt, lamedalt' ~ *lapp, -i* 'lame': *kangast lappi panema*; *lapi vikatiga lõõma*; *hobune käib lapi*; *lappama* 'lamedaks tegema, lamedalt panema' (Wied. Wb.).

12. a) *lirts, -i, -u* 'väheldane pritse, purse': *sülje lirts, sülitas kaks lirtsu, lirtsuama*: *kingad lirtsuvad kalossides*; *suu lirtsu*; *oad lirtsuvad hammaste vahel* (Wied. Wb.). — b) ~ *lorts, -i, -u* 'lartsakas, suurem tükk midagi märga, suurem pritse, purse': *tati lorts, lume l.*; *jalad lortsuvad mudas*; ~ *larts, -u* (Pä) 'rikki läinud jook, äravisatav vedelik' (vrd. Wied. Wb.), *lartsakas* 'jāme vihmapiisk, lai lumehelve' (vrd. Wied. Wb.). — Mõlemad sõnad on kujustavat laadi. Vrd. ka *sirts* ja *sorts!*

13. a) *niru* 'peenem näru, kiud, õhem kalts': *kaltsu niru*; *kass on päris niru* (kui ta väga kõhn on) ~ ?sm. *nirhata, nirhaista* 'marrastada, marraskile kriimustada'. — b) ~ *nāru* ~ *naru* 'nārts, narts, kalts, vilets jäänus, vilets olevus': *riide nārud, inimese nāru* ~ ? *nārida* ~ sm. *nārhetā* 'nārida'.

14. a) *pine*, pl. *pined*, Hi, Sa, Muh, edela-Lä, Pä rannakihelkondade ja Jõe sõna, esineb tähendustes: 1. '2 jala pikkused (hrl. jõhvist) sidemed, paelad, mille varal võrgulina ripub selise küljes, mis kalapüüul ühest paadist ulatub teise' (vrd. Wied. Wb.), PhlPal *pinè on lühige, peäv oisv jatkmv*; KäiSelja *võrgü pinèd on võrgü linà ja põlimize pälà vahèl*; KhkKal *sè on pinè võrk*; Põikõrkvere *võrgü Binèd, ons sol pinè leḡga?*; 2. 'kaht eset ühendav kitsas side; kiud, näit. murtud putkel, roopillil jne.', MusPanga *noà tuḡ o à kukkumas, pisine pinè oḡjäv vèl*; kõis o *katti õrund, pinè peäv vèl*; Pha *paljäs pisičkə pinè on vèl pidamvs*; nõr *eḡk viḡs eḡk mis asi tahäv*; Muh *pinè peäv vèl kihdi*; üks *pisikke pinè peäv vèl, muḡdū õ leḡg ühnà kalki minemas*; Aud *miš se pišse pinè sîn tēb vahèl, leikka à!*; 3. 'kitsas peenike, pael või nõör, mis naiste riietesse tõmmatakse, kroogete ja voltide korrashoidmiseks (plisseeritud kortsudele õmmeldi pahupoolele *pinèd* voltide paigalhoidmiseks)' (HääKabli); 4. 'kahekordne õmblus särgil', VarHelmküla *sī pinè o laḡti lāin*; 5. 'peenike kord (= kile) õlekõrre peal', JõeRum *pinè on nisukke pienikke koḡd miš on olè korrel piäl*; 5. 'kitsas puuliist ukselaudade vahepraol' (Sa)³⁴. — b) - ? *pune*, g. *puneme* 'palmik, keerdside, jäme lõng, kokkukeerutatud osa nõõri jaoks', *pune lõng* 'nõõrelõng, lõng sissevedamiseks' (vrd. Wied. Wb.). — See ühendus tuleb küsimusse muidugi üksnes sel korral, kui sõna *pinè* esialgne tähendus on 'peenike punutud side'.

15. a) *piḡk*, g. *piḡgü* (Vig), *piḡgò* (Mih) 'peenike koht lõngas': *piḡgolezel leḡgàl õ piḡgòd sehez* (Mih) ~ *ping*, -a -u 'peenem koht lõngas' (vt. Wied., kus aga see tüvi on ekslikult ühendatud tüvega *ping*, -u 'pinevus') ~ *pinks*, -u 'midagi hästi väikest': *hääle p.*, *viimne hinge p.* (Wied. Wb.); *piḡgolene* 'tükati liiga peenike (lõnga kohta)' (Mih). — b) ~ *pank*, -a (ka *pangas*) 'suur tükk': *mulla p.*, *maa on pankas, jää pangad, pae p.* jne. — Vrd. ka *pump*, g. *puḡbò* 'jäme koht lõngas': *leḡgàl õ pump sehez, puḡbolene leḡg* 'tükati jämedate kohtadega lõng' (Mih).

16. a) *rida* 'ligne', 'sõõruaed metsas' ~ lv. *rida* 'puu-, haohunnik, risu' ~ sm. *rita* 'lõks, hundiauk', *rija* 'korratus,

sõõruaed metsas' (vt. L. Kettunen Lv. Wb. 336, a). — b) ~ ?*rada* 'rida, vööt, jalgte, jälg' : *külvi r.* (~ *k. rida*), *jalg-r.*, *tal on rada taga.* ~ sm. *rata* 'tee'. Sõna on peetud J. J. Mikkola ja K. B. Wiklund'i poolt vanemaks germ. laenuks, vt. E. N. Setälä FUF XIII 436. — Algselt siis vististi *rita* 'väike rida, väike rada', *rata* 'suurem rida, suurem rada'. Kui mõlemad sõnad siiski osutuvad etümolooiliselt lahus olevaiks, siis on võimalik sõnal *rida* eestis tähenduse kujunemine 'ligne' sõna *rada* mõjul ja *i:a* vahekorra tõttu.

17. a) *risu* 'prügi, puru, ränk, rämps' : *kõik kohad risu täis, mere risu* 'õhukesed killud esimesest jääst, kui tuul selle jälle on purustanud' (vt. Wied. Wb.) ~ sm. *risu* 'oksarisu, raag, oks, hagu' ~ vps. *rizud* 'nartsud'. — b) ~ ?*rusu* 'jämedam puru, varemed' : *hoone rusud, kõik asjad peksti rusuks, vana rusu* 'vana murtud inimene' ~ *rusuma* 'purustama, puruks suruma, rõhuma' ~ sm. *rusu* (*rusa, runsu*) 'murdunud kõrs, puru, rämps' ~ vps. *ruzud* 'räbalad'. — Algselt siis vististi *risu* 'väheldane puru', *rusu* 'suurem puru'.

18. a) *siba*, g. *siba* (*sibà*) 'mahajäänud rukkiesi, kuru, saba, händ' (VõnLootvina, Urv, Rõu, Räp) : *üls sibà jäi vîl pañda?* (UrvVaabina), ka üldse 'kitsas riba põldu või riiet' : *kae? mänè sibà täšt reivast perrä um jänü?*, *üls sibakkene um vîl kâra nittä?* (RõuHurda). — b) ~? *saba*, g. *saba* 'händ', RõnSoontaga aga *jäi sappa* 'jäi oma rukkieega kurusse', *obèze kõidełti* (rehetallamisel) *sappa* (hrl. esineb aga ses murdes *lõmà, uñdrikku añd* 'saba'), RõnRõn *nüid oleł sa sabàn* 'oma rukkieega maha jäänud' (kuid: *obèze añd*). — Algupärane vahekord võis siis olla : *sipa* > *siba* 'sabake, saba ots, saba (tundelisemas stiilivarjundis)', *sapa* > *saba* 'saba (neutraalses, objektiivses stiilivarjundis)'.

19. a) *sikk*, -a ~ -u '(eriti pähkli) kobar', 'pähklitupp, pähkli kihn'. Sõna tarvitusel laial alal Loode-Harjus,

³⁴ Vt. G. Ränk Saaremaa taluehitused I 42: „Ainult hiljemini, kui uks kuivas, lõõdi hõredaksmuutunud laua vahedele kitsad puullistud (*pined*) peale“.

Lõuna-Läänemaal, Põhja-Pärnumaal, Muhus ja Saaremaal: Kei *pähkla* (*pähkle*) *sik*, -a 'p. tupp', HMD *pähkle* (*pähkli*) *sikkad* 'p. tupid', Kir *pähkle* *sikkid* ~ *sekkid* 'p. tupid', Kse *pähel kasvav sikkade sēs*, Var *sik* 'p. kobar', Aud *lüdi pähklad sikki sehest välla!*, Muh *pähki sikkud* 'p. kobarad' (kuid *mařja tořt*), Põi, Jaa *pähke sikkad* 'p. kobarad, p. tupid', VII, Pha, KärS, Mus, KhkKehala *pähke* (*pähke*) *sikkud* 'p. kihnud, tupid, p. kobarad'. — b) ~ *sakk*, -u 'pähkli kobar', esineb Kes- ja Lõuna-Saaremaal: Krj *pähke sak* 'pähkli kobar (p. *lüdi* 'p. tupp')', Kaa *saravu oisvov on pähklo sakkud* (kuid p. *lüdi* 'p. tupp'), Kär lõunaosa *pähki sak* 'p. kobar' (kuid p. *püksid* 'p. tupp, tupid'), Khk kesk- ja lõunaosa *pähke sak* 'p. kobar, p. tupp'. Siia kuulub ka Wied. *sakk*, -u, (Sa, Muh) 'Büschel', *sakus pea* 'sasipea', Lā *sakkud* 'juuksesalgud, juuksed', *vęttis tüdrukkul sakkud piusse* (karvustades), PlvRosma *lařs nigü sak* (g. *sakki*) närudes ja sasis, sugemata peaga lapse kohta, samuti vist Phl *tõřvā sakkud* 'tõrvased puukännud koos juurtega', Khk *pū sakkad* ~ *sakkud* 'puukännud ühes juurtega', Rap *sak*, g. *sakki* 'kasvav kuusejäss', Juu *pizikke kuzē sak* 'väike näss kuusk' ja sellest tüvest tuletised: Käi (*pū*) *sakkaz*, g. *sakkv* 'maa sees olev tõrvakänd (eriti männil)', Tõs *sakkard* 'juurtega välja kistud känd', Hää *sakkart*, g. *sakkardi* 'puukänd üleskistud juurtega', Saa *ümmer murdunu pū jārik on sakkard*; Wied. *sakk*, -u, *sakart*, -i (Pä, Lā) 'okslük puutük, okslik, nässis puu, okslik juur', *sakas* (Hi) 'vana puukänd'.³⁶

Esitatud materjal üldjoontes viitab ilmselt sinna, et siin on tegu algselt sama tüvega, mille *i*-line teisend märgib väikest, *a*-line teisend aga suuremat kimpu, kobarat.

20. a) *sikk*, -u, murd. -a 'pukk, sokk, isane kits': *sikud ja lambad lahus, pimesikku mängima, kaljusikk*, lõuna-eesti *mõtssikk* 'isane metskits, hirm', *taevasikk* 'Ascalopax gallinago'. H. Ojansuu³⁷ on seda sõna pidanud laenuks

³⁵ Wied. Wb. esitab sõna *pähkla sikk* sõnaartikli *sikk*, -u 'isane kits', all, millelega sellel aga vaevalt etimoloogilist sidet oleks.

³⁶ Küsitav, kas siia kuulub ka sm. *sakki* 'tropp, band, kamp, salk, grupp, rühm, klikk' (vt. J. Mägiste SES).

³⁷ JSFOu. XXIII, 13 7.— Vrd. ka J. Mägiste *oi*-, *ei*-dem. 108.

alamsaksast (< *zickel*, *tsicken* 'kitseke'), märkides, et „eesti sõnas on saksa originaalide derivatiivelemendid [-el, -en] kaduma läinud“, mis on aga võõrastav ja teeb selle seletuse väga küsitavaks. — b) ~ *sokk*, -u, lõunaeestis -a 'pukk, isane kits': *metssokk*, *läks sokujahile* ~ sm. *sokko* 'sõgesikk' ~ krj. *tšokko*, -*ñe* 'pimesiku mäng', Tveri-krj. *tšokko* 'mingi mäng'³⁸.

Sõna *sokko* on J. Mägiste *o_i*, *e_i*- dem. 108 tuletanud *sõge*, sm. *sokea* 'pime' tüvest (< **sokk(a)-oi*), arvates, et e. *sokk* „vahest algselt on olnud samatähendusliku *sikk*, g. *siku* ... semasioloogilise varjundi *sõgesikku* (*mängima*) . . . vahendusel tekkinud lk. [= lastekeelne] meelitus[imi].“ See seletus eeldaks eestis häälduskuju *sõkk*, mis puudub aga isegi vadjapärasel *o > e* alal (lis, Trm, Kod *sok*). Tõenäolisem paistab, et eri algupäraga tüved *sõge* ja *sokk*, mis eestis häälikuliselt on lahus hoidunud, soomes aga l. silbi vokalismilt ühte sattunud, on soomes häälikuliste mõjuvahekordade tõttu hakanud üheks tunduma, mistõttu siis ka algupärasemast sm. sõnaühendusest *sokea sokko* 'pimesikk' (vrd. sks. *Blinde kuh*, ingl. *blindman's buff*, rts. *blind bock*) on arenenud, semasioloogilise isoleerumise tõttu, *sokko* 'pimesikk'. Sõna *sokko*, *sokk* võiks siis olla algsoomesse ulatuv 'isase kitse' nimetus, millele eestis oleks tüve diminutiivse *i* varal kujundatud teisend *sikk* 'väike sokk'. See esialgsem kvantitatiivne vahekord sõnade *sokk* ja *sikk* tähenduste vahel on hiljem keelest kadunud ja eri murdeis on emb-kumb teisend üldistunud (vrd. *kukk* ja *kikas* vahekorda!).

21. a) *silakas* (Wied. Wb.) = *silk*, -u³⁹ 'räim (Clupea harengus var. Membras L.), eriti soolatult' (vt. Wied. Wb.) ~ sm. *silakka* id. ~ lp. *šilah* 'väike kala'. — b) ~ ?*salakas* 'valgeviidikas (Cyprinus Alburnus); noor ihes (Coregonus las)' (vt. Wied. Wb.) ~ sm. *salakka* id., 'Alburnus lucidus' ~ *salkki* id. ~ *salatti* id. krj. *šalakka*, *šalakki*, *šanuga*, aun.

³⁸ Vt. H. Ojansuu KAÄH 46.

³⁹ Nende sõnade kokkukuuluvuse kohta vt. F. Äimä JSFOu. XXX, 30a 67.

salaffi, ld. ja vps. *salag* ~ lv. *salāk, salākķāz* 'Stint, tindikala'⁴⁰.

22. a) *tilk, -a* 'goutte' ~ sm. *tilkka* 'tilk'; *tilkuma* ~ *silkuma* 'goutter, dégoutter' ~ sm. *tilkkua* 'tilkuda' (sm.-ugri algkeelest põlvnev sõna, vt. Setälä FUF XIII 459). — b) ~? *tolk, -a, -u, -i* 'midagi ripnevad, lott' (vrd. Wied. Wb.): *tati tolk, rukkid on tolkes, elevandi tolk; tolknema* 'ripnema; vedelema'. — Algupärane vahekord siis: *tilkka* 'väike tilk'; *tolkka* 'suur tilk, tolk'.

23. a) *tillu* 'emane tall' (vrd. Wied. Wb.), Mär *tillü*, Vig (eriti lsk.) *tillü, pizi tillü* Mih *tillö*, 'väike lambatall', Muh *til*, g. *tillè* 'lambatall', Var *nörèd lammas olid lammas tillèd ja vanemad lammas olid ütèd*, Khn *til*, g. *tilli* 'lambatall', *lambal oli kaks tilli, ükskeik kas tal vei til, vahet eij_olè midägid*, SimLaekv. *tillà-tilla-tal!* (lamba kutsumiseks), PstPalu *tillà* 'meelitusnimi lambale, eriti tal-tele'. [OteNüpli *tillè* 'sigade meelitusnimi' kuulub ühte vist sõnaga *tillu(kke)* 'väike'; siit eraldi on hoitav ka Urv *tsilè*, Rõu *tsilekkene* väikese lambatalle, sõbralikult ka üldse lamba kohta, neis murdeis talle kutsutakse liiatigi voonaks.] — b) ~ *tall, -e* 'agneau' (vrd. sm. *tallo* 'aastane siga'?).

24. a) *viir, -a, -u* (*viirg, -a, -u*) 'jutt, vööt, triip (köver, kumer), rida, veerg': *lauad olid kolmelt viirult seatud, käe viirud, koidu viir* (vrd. Wied. Wb.) ~ sm. *viiru* 'viir, jutt, vööt, joon, triip'. — b) ~? *voor, -u* 'kohane kord, järjekord': *see on voo ru pärast pandud, lõikus läheb voo ru.* ~ sm. *vuoro* 'järjekord', kord, järg'.

25. a) *virn, g. virna* (*virnus*) 'puust varn, pulk seinas, riiete riputamiseks' (vrd. Wied. Wb., kus seda sõna ekslikult identifitseeritakse sõnaga *virn, -a* 'laotud hunnik', näit. *odra, hao, puu, õle v.*). Praegustest murretest (kindlasti vähemalt Hi, Khk, Jäm, Tõs, Juu, Lüg, Krk, Kan, Urv) puuduvad selle sõna kohta andmed⁴¹. — b) ~ *varn, g.*

⁴⁰ Selle sõna muudest teisenditest ja algupärast vt. ligemalt Irén N. Sebestyén tsit. t. § 10.

⁴¹ Ka küsimusele ajalehtedes ja AES-i korrespondentide kaudu pole saadud sest sõnast teadet. — *Vi(i)rg* kohta vt. L. Posti, L. Hakulinen ja V. Kiparsky, Vir. 1932 47 jj.; 1933 165, 479.

varna 'pulk, seinapulk millegi riputamiseks' (vrd. Wied. Wb.): *riiete v.*, *lusika v.*, *sarikate suu-v.*, *rattapöidade suuvarna pulk*, *vikati v.* ~ sm. *vaarna* 'seinavarn, (palke v. laudu ühendav) punn e. tapp' ~ krj. *voarna* id., vps. *varn* id. — Algupärane vahekord arvatavasti: *virna* 'väike pulk, varn', *varna* 'suur pulk, varn'.

Lisaks ilmseile paralleeltüvedele tüüpi *liputama* — *laputama*, *nire* — *nõre* ja tüüpi *kilpa-kalpa* oleme siis eesti keelest märkinud 25 võimalikku sõnarinnastust, mis võiksid arvesse tulla tüvepaarikutena, milledest üks teisend oleks tagavokaalne (1. silbis sisaldades *a-d*, *o-d* või *u-d*) põhikuju, teine aga sellest 1. silbis diminutiivse *i* varal kujundatud diminutiivse varjundiga teisend. Neist ühendustest kõige tõenäolisemad tunduvad või päris kindlad on *kikas* ~ *kukk*, *kikk* ~ *kakk*, *kilu* ~ *kala*, *kirts* ~ *korts*, *limpama* ~ *lompama* (ka *linkama* ~ *lonkama*), *lirts* ~ *lorts*, *niru* ~ *naru*, *pink* ~ *pank*, *sikk* ~ *sakk* 'kobar', *sikk* ~ *sokk*, *till* ~ *tall*, *virn* ~ *varn*, küsitavamaiks juba peaksime rinnastusi *kile* ~ *kale*, *kitkuma* ~ *katkuma*, *lidu* ~ *ladu*, *lipp* ~ *lapp*, *rida* ~ *rada*, *risu* ~ *rusu*, *siba* ~ *saba*, *silakas* ~ *salakas*, *tilk* ~ *tolk*, *viir* ~ *voor*, kuna kõige enam kahtlusi tekitaksid ühendused *kidur* ~ *kadal*, *kipp* ~ *kapp*, *pine* ~ *pune*. Neile rinnastutele võiksid eestis kes-teab lisanduda veel vahekorrad *kiha* ~ *kaha*, *ihne* (*ihnus*) ~ *ahne* ja *kiisk*, *-a* ~ eL *kušk*, *-e*⁴². Nagu ainestik näitab, on see *i* abil diminutiivide tuletamine lmsm. keeltes olulisemalt eestiline joon, kuigi seda leidub pisut ka liivis (vt. p. 2) ja parajal määral soomes (vt. p. 5 [ka lk. 5—6.], 6, 7, 16, 17, 22, 23, 25), kus võiksid arvesse tulla veel vahekorrad nagu *ihven* ~ *ahven*, *ikkuna* (murdeti tähendab nimelt 'väikest akent') ~ *akkuna*, *kirmeä* ~ *karmea*, *kitkerä* ~ *katkera*, *kirso* ~ *kärsä*, *lipittää* ~ *lapittaa*, *litteä* ~ *lattea* ja sm. *kihara* ~ e. *kähar*, *kahar*⁴³. Kui neist sõnakõrvutustest osa peaski lõpuks osutama

⁴² Kahele viimasele on lahkelt allakirjutanu tähelepanu juhtinud J. Mägiste. Vt. ka tema artikli lõppu Virittäjä 1936 236—239 ja kirjutist EK 1935 136—143, punkt 1.

⁴³ Nende rööbaskujude enamikule on allakirjutanu tähelepanu sõbralikult juhtinud J. Mägiste. Vt. ka lk. 7.

ekslikuks, jätkuks tosinkonnast kindlamast rinnastusest küllaldaselt selleks, et muudeski keeltes esineva, seega üldkõnendilise *i* ja *a*, *o*, *u* vahekorra varal kvantiteedi ja avaruse suhet märkimise taustal tõestada eriti eesti keeles, kuid ka laiemalt üldse läänemeresoome keeltes üht huvitava morfoloogilist kujundamisviisi. See nähtus meie vokalisti alal oleks ehk teatud sugulusnähtuseks konsonantismi alal allakirjutanu poolt juba varemalt⁴⁴ esitatud nähtusele, kus diminutiivseid teisendeid eestis on kujundatud tüvekonsonandi afektiivse gemineerimise teel. Mõlemad omakorda täiendavad seda struktuurilist pilti, mis meil on eesti keele morfoloogia arengu üldisest tendentsist, kui meeles peame, kuidas läänemeresoome keeltest eriti eestis on küll rida fleksioonilõppe (gen. *-n* > θ , akus. *-m* > *-n* > θ , part. *-da* > θ , ill. *-hen* > θ , instr. *-n* > θ) foneetilise arengu tõttu kadunud, kuid selle kompensatsiooniks on tüvehäälikute astmevaheldus, algselt puhtfoneetiline nähtus, omandanud tähtsaid morfoloogilisi ülesandeid, tekitanud tüves olles eralduslikke diferentse, mis täidavad sisuväljenduslikke ülesandeid, vrd. nom. *kupo* > *kubu*: gen. **ku β on* > *koo*: part. **kupo δ* > *kubu* (lõunaeestis aga *kupu*): ill. **kupohen* > *kuppu*.

Sur l'origine du mot *kilu* et sur les radicaux en *i*.

L'auteur explique le mot estonien (et finnois) *kilu* 'Clupea sprattus' (qui a été emprunté à l'estonien par beaucoup d'autres langues, p. e. l'allemand balte, l'allemand littéraire, le letton, le russe, le tzigane, le yiddich, le polonais etc.) par le *i* de caractère diminutif qui se substituant à la voyelle postérieure du radical a servi à donner un doublet diminutif au mot estonien (et finnois) *kala* 'poisson', étant donné que le *kilu* 'Clupea sprattus' (*kilo* < **kiloi* < **kaloi* < *kala* + *oi*) étant le plus petit des poissons comestibles la petitesse constitue un trait distinctif de ce poisson. Ce mode de formation est examiné par l'auteur d'après un procès connu également dans d'autres langues, lequel exprime des rapports quantitatifs, petitesse, étroitesse, finesse, féminité et rapidité avec un radical en *i*. L'auteur apporte encore à l'appui de ce phénomène de dérivation une série de parallèles, considérant comme possibles, avec plus au moins de réserves, les couples de mots:

1. *kidur* 'faible, maladif' ~ ? *kadal* 'faible, chétif', — 2. *kikas* 'coq (< 'petit coq')' ~ *kukk* 'coq', — 3. *kikk* 'tranche de pain

⁴⁴ Vt. A. Saareste Konsonantide afektiivsest geminatsoonist eestis (ÖES Toim. XXX) 614 jj-d (ka EKA Toim. nr. 12).

étroite et mince' ~ *kak* 'pain, miche', — 4. *kile* 'filaments (de peau ou de viande)' ~? *kale* 'cataracte (de l'oeil)', — 5. [*kilu* ~ *kala*], — 6. *kipp* 'épuisette' ~ *kapp* 'petit vase', — 7. *kirts* 'petite ride' ~ *korts* 'grande ride', — 8. *kitkuma* 'émietter rapidement, éplucher' ~? *katkuma* 'plumer', — 9. *lidu* 'état d'oppression' ~? *ladu* 'pile, tas', *laduma* 'empiler', — 10. *limpama* ~ *lom-pama* 'boiter', — 11. *lipp* 'petite planche mince' ~? *lapp* 'lame', — 12. *lirts* 'éclaboussure assez petite', ~ *lorts* 'éclaboussure plus grande', — 13. *niru* 'chiffons' ~ *naru, nāru* 'guenilles', — 14. *pine* 'lien mince (tressé?)' ~? *pune* 'tresse', — 15. *pink* 'endroit plus mince du fil' ~ *pank* 'grand morceau', — 16. *rida* 'ligne' ~? *rada* 'ligne, sentier, tracé', — 17. *risu* 'balayures' ~? *rusu* 'débris, ruines', — 18. *siba* 'restes (de seigle, de lin) (< petite queue?)' ~ *saba* 'queue', — 19. *sikk* 'grappe' ~ *sakk* 'grappe', — 20. *sikk* 'bouc' ~? *sokk* 'idem', — 21. *silakas* 'Clupea harengus' ~? *salakas* 'Cyprinus alburnus', — 22. *tilk* 'goutte' ~? *tolk* 'grande goutte, chose pendante', — 23. *tillu*, *till* 'agnelet' ~ *tall* 'agneau', — 24. *viir* 'ligne, raie' ~? *voor* 'ordre, suite', — 25. *virn* 'cheville de patère' ~ *varn* 'patère, cheville de patère'.

Si une partie de ces rapprochements s'avéraient erronés, il suffirait d'une douzaine de parallélismes sûrs pour attester l'existence, particulièrement en estonien mais aussi plus largement dans les langues fennobaltiques, d'un procédé morphologique intéressant, connu dans d'autres langues, se basant sur un fait général de langage: le rapport de quantité et d'ouverture de *i* d'une part et de *a*, *o*, *u* d'autre part. Ce phénomène dans le vocalisme estonien pourrait s'apparenter à un phénomène de consonantisme déjà traité par nous (cf. note 44), d'après lequel des doublets diminutifs se sont formés en estonien par gémination affective de la consonne radicale. Les deux phénomènes complètent à leur tour cet aspect de structure, qui caractérise la tendance générale de l'évolution morphologique en estonien. Rappelons en effet comment les langues fennobaltiques, l'estonien en particulier, ont perdu en raison de l'évolution phonétique une série de désinences flexionnelles (gén. $-n > \emptyset$, acc. $-m > -n > \emptyset$, part. $\delta a > \emptyset$, ill. $-hen > \emptyset$, instr. $-n > \emptyset$), perte compensée par l'alternance de degrés du radical, phénomène à l'origine purement phonétique, qui a acquis d'importantes missions morphologiques, donnant naissance à des différenciations à l'intérieur même du radical, lesquelles ont des valeurs expressives internes, cf. nom. *kupo* 'faisceau' > *kubu*: gén. **ku*son > *koo*: part. **kupo*da > *kubu* (en estonien méridional *kupu* [= *ku*ppu]): illat. **kupo*hen > *ku*ppu.

Samalt autorilt. — Du même auteur.

1. Leksikaalseist vahekordadest eesti murretes I. — Du sectionnement lexicologique dans les patois estoniens I. — Avec un résumé. Tartu 1924. Hind 3 kr. Prix 3 cour. est.
2. Tundmused tegurina keelearengus. — Les facteurs affectifs dans la vie du langage. Avec un résumé. Tartu 1927. (Epuisé.)
3. Valik eesti kirjakeele vanemaid mälestisi. — Choix des textes de l'ancien estonien (1524—1739). Tartu 1925—31. Hind 5 kr. Prix 5 cour. est.
4. Viron kielikartaston julkaisemisaikeesta. — Du projet d'une publication d'un atlas linguistique de l'Estonie. (En finnois.) Helsinki 1930. Hind 1 kr. Prix 1 cour. est.
5. Esimese eestikeelse raamatu, Wanradt-Kölli katekismuse keelest. — De la langue du premier livre estonien, 1535. Tartu 1930. Hind 40 s. Prix 40 cent. est.
6. Eesti murdeala keelelisest liigendusest. — De la division dialectale de la langue estonienne. Avec un résumé. Tartu 1932. Hind 60 s. Prix 60 cent. est.
7. Die estnische Sprache. Tartu 1932. Hind 1 kr. Prix 1 cour. est.
8. Kümme aastat eesti murrete süstemaatset kogumist. — Dix ans de recueil systématique des parlars estoniens. Avec un résumé. Tartu 1932. Hind 50 s. Prix 50 cent. est.
9. Tallinna praegusest nimest. — Du nom actuel de Tallinn. Avec un résumé. Tartu 1934. Hind 50 s. Prix 50 cent. est.
10. Pilk eesti nütüdseile perekonnanimedele. — Des noms de famille estoniens. Avec un résumé. Tartu 1934. Hind 50 s. Prix 50 cent. est.
11. Eesti liignimedest varemalt, nüüd ja tulevikus. — Des noms de famille estoniens à présent, dans le passé et dans l'avenir. Tartu 1934. Hind 50 s. Prix 50 cent. est.
12. Tulihänna nimetustest. — Des noms de *tulihänd* en estonien. — Avec un résumé. Tartu 1935. Hind 75 s. Prix 75 cent. est.
13. Langage enfantin conservé par trois jeunes Estoniens de onze, neuf et huit ans. Tartu 1936. Hind 75 s. Prix 75 cent. est.
14. Hilinenud lastekeelest Eestis. Tartu 1936. Hind 65 s. Prix 65 cent. est.
15. Eesti õigekeelsuse päevaküsimustest. — Des questions actuelles de la grammaire estonienne. Avec un résumé. Tartu 1937. Hind 1 kr. 20 s. Prix 1 cour. 20 cent. est.
16. Eesti keel XIII—XVI sajandil. — La langue estonienne du XIIIe au XVIe s. Avec un résumé. Tartu 1937. Hind 60 s. Prix 60 cent. est.
17. Konsonantide afektiivsest geminatsioonist Eestis. — Gémination affective des consonnes en estonien. Avec un résumé. Tartu 1938. (Hind 65 s. Prix 65 cent. est.)

18. Eesti Murdeatlas. I vihk. — Atlas des parlers estoniens. I fasc. Tartu 1938. Hind 10 kr. Prix 10 cour. est.
19. Eesti keele mitmest palgest. — Sur divers aspects de la langue estonienne. Avec un résumé. Tartu 1938. Hind 25 s. Prix 25 cent. est.
20. Agenda Parva (1622) keelest. — Sur la langue de „Agenda Parva“ (1622). Avec un résumé. Tartu 1939. Hind 65 s. Prix 65 cent. est.
21. Keele osast vaimu arengus. — La part du langage dans le développement intellectuel. Avec un résumé. Tartu 1940. Hind 50 s. Prix 50 cent. est.
22. Piibli keel ja rahvakeel. — Langue biblique et langue populaire. Avec un résumé. Tartu 1940. Hind 1 kr. 60 s. Prix 1 cour. 60 cent. est.
23. Sõna *kilu* algupärast ja sisetunnus *i*-st. — Sur l'origine du mot *kilu* et sur les radicaux en *i*. Avec un résumé. Tartu 1940. Hind 50 s. Prix 50 cent. est.

Saadaval (S'adresser à): Akadeemiline Kooperatiiv, Ülikooli t. 15, Tartu.

Rh. 5.-

12/3/ 28

ST

A-940
Saxeste, A
Söng kilu

www.books2ebooks.eu